

הרב אהוד אחיטוב

בקשת הגשמים בארץ ישראל ובחוצה לארץ

א. מעלת הגשמים בארץ ישראל

בז' במרחשוון נתחיל לבקש על הגשמים בארץ ישראל, ולבקשתנו על הגשמים ישנה השפעה על כל העולם, כפי שנאמר במדרש¹ שכל העולם מתברך בגשמים בזכות תפילתם של ישראל. המדרש מדייק זאת מלשון הפסוק (בראשית יב, ג): 'ואברכה מברכיך ומקללך אאור ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך'. וכך נאמר במדרש (שם): ונברכו בכך כל משפחות האדמה ובזרעך – הגשמים בזכותך והטללים בזכותך – ישראל אין להם שדות וכרמים והם מתפללים בכל יום ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה – הוי אומר ובזרעך.

כלומר כשעם ישראל מבקשים גשם מהשי"ת, הם דואגים לכל העולם. למעשה, הבקשה על הגשמים בתפילה בארץ ישראל מקדימה את כל ארצות תבל, היות שעונת הגשמים התחילה בארץ ישראל מיד אחרי סוכות, שבו נידונים על המים.² מסיבה זו התחלנו לשבח ולהזכיר בתפילה כבר בשמיני עצרת שהשם יתברך 'רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם'. אך את בקשת הגשמים 'ותן טל ומטר לברכה' שבשמונה עשרה דחו חז"ל עד ליל שבעה במרחשוון, כדי שעולי הרגל הרחוקים ביותר בארץ ישראל יצליחו לחזור לבתיהם סמוך לנהר פרת לפני שיתחילו הגשמים.³ תקנה זו תקפה גם כשלצערנו איננו יכולים בינתיים לעלות לרגל לבית המקדש.⁴ לעומת זאת בבבל ובשאר ארצות מבקשים על הגשמים מאוחר יותר – שישים יום מתחילת 'תקופת תשרי', שאותה מונים לפי שנת החמה.⁵ הסיבה לכך היא שבבבל זקוקים לגשמים מאוחר יותר, והראשונים כתבו שגם בשאר ארצות חו"ל מבקשים על הגשמים כמו בבבל, וכך פסקו הרמב"ם והשולחן ערוך (שם). אולם בני ארצות שאקלימם דומה לארץ ישראל רשאים להתחיל לבקש 'ותן טל

1. לקח טוב, בראשית יב, ג.

2. ראש השנה פ"א מ"ב.

3. כדעת ר"ג במשנה תענית פ"א מ"ג, וכהכרעת הגמ' תענית י ע"א. וכך נפסק להלכה ברמב"ם, הל' תפילה פ"ב הט"ז, ובשו"ע, או"ח סי' קיז סעי' א.

4. בית יוסף, או"ח סי' קיז אות א.

5. ' על כך פסקי הגר"מ אליהו, סידור 'קול אליהו' עמ' רח דיני 'ברוך עלינו' סעי' ב שחישוב 60 יום לתקופה יחול או ב-5 או ב-6 בדצמבר למניינם, תלוי אם באותה שנה בחודש פברואר ישנם 28 יום או 29 יום. והוא מוסיף אע"פ שבב"י או"ח סי' קיז מופיע תאריך אחר, כיוון שהגויים שינו את חודשיהם.

ומטר' כבר מז' במרחשוון, כמו בארץ ישראל, כפי שכתב בשו"ת הרא"ש⁶ מסברא ודייק כך בדברי הרמב"ם.⁷

המנהג בקהילת ג'רבא היה שהתחילו לבקש 'ותן טל ומטר' כבר בליל ז' מרחשוון כמו בארץ ישראל, וכן כתב רבי משה מרדכי כלפון הכהן, רב העיר ג'רבא (ספר 'ברית כהונה' מערכת הג' אות א):

מנהג פשוט וקדום דור אחר דור פה אי ג'רבה וכל גלילותיה דשואלים הגשמים ואומרים ברך עלינו ה' אלוהינו את השנה הזאת... וברכה בגשמי רצון וגו' בתפילת שמונה עשרה מליל שבעה חשוון והלאה כמו ארץ ישראל ממש. וכמו שכתב מרן ז"ל סי' קי"ז סעי' א בשאלת הגשמים לארץ-ישראל ע"ש... טעם למנהגינו זה עפ"י דברי הרא"ש והרדב"ז והרשב"ץ ח"ג ע"ש.

החידוש בקהילת ג'רבא הוא שביום זה נהגו אצלם גם שלא לומר תחנון, וזו לשון ה'ברית כהונה' (שם אות ב):

המנהג הפשוט פה דבשבעה במר-חשוון אין אומרים וידוי ונפילת אפיים... וכן בתפילת המנחה של יום ו' בחשוון אין אומרים וידוי ונפילת אפיים כמו ביום הקודם לשאר הימים שאין אומרים בהם תחנון.

את פשר המנהג הוא מנמק בכמה טעמים הספוגים אהבה גדולה והתבטלות לארצנו הקדושה, וכך הוא כותב:

והגם דבארץ-ישראל גופה נראה דאין נוהגים להימנע מהוידוי ונפילת אפיים לא ביום ז' חשוון ולא ביום הקודם לו במנחה... אולי יסוד מנהגינו מתוך השמחה על היות מצב ארצנו ומזג האויר כמצב ארץ-ישראל תבנה ותכונן. ועוד יש לומר עפ"י מה שכתב מז"ק ז"ל (מהרש"ך)... דאין להרחיק כל כך מה שאומרים הראשונים דאי ג'רבא חלק מא"י... ולכן לפי זה תקנו יום זה יום שמחה שזכינו להיות בחלק מחלקי התבל בתוך הים הנמשך ושייך לארץ-ישראל.⁸ ועוד יש לומר דנהגו כן עפ"י מה שנאמר במס' תענית ח ע"ב: אמר ר' יוחנן: גדול יום הגשמים כיום קיבוץ גלויות... ולכן כעין סימנא טבא שתתקבל תפילתנו ברצון ויפתח ה' את אוצרו הטוב לתת מטר ארצנו בעיתו אנו שמחים ביום זה כאילו נתקבלה תפילתנו. וקרוב לזה יש לבאר עפ"י מה שפסק מרן ז"ל בשו"ע או"ח סי' תקע"ה סעי' יא, דאם היו מתענים על הגשמים ונענו... ואם התחילו לירד קודם חצות לא ישלימו אלא יאכלו וישתו ויעשו יום טוב. ולכן לסימנא טבא שתתקבל תפילתנו לפני ה' עשו יום זה יום התחלת שאלת גשמים כאותם הימים שאין אומרים בהם תחנון. ועוד יש לומר דהרבנים הראשונים תיקנו כן להיות לזיכרון שלא תשתכח הוראה זו בהמשך

6. שו"ת הרא"ש, כלל ד סי' י.

7. פיהמ"ש לרמב"ם, תענית פ"א מ"ג.

8. כוונתו לשיטת רבי יהודה במס' גיטין ח' עמ' א' שאיי הים שבתוך קווי הרוחב של ארץ ישראל דינם ארץ ישראל.

הזמן... ומטעם זה גם כן יש לומר דהקדימו שלא לומר וידוי ונפילת אפיים במנחת יום ששה בחשוון למען ידעו כל הקהל הקדוש לשאול הגשם בליל ז' חשוון. אך לא רק מבחינת הזמן קודמת בקשת הגשמים של ארץ-ישראל, כי אם גם מבחינה מהותית: הגשמים של ארץ ישראל ראשונים במעלה, ובזכות ירידתם בארץ ישראל הם יורדים גם בשאר הארצות. כדברי הגמ' (תענית י ע"א) המביאה את הפסוק (איוב ה, י): 'הנתן מטר על פני ארץ ושלח מים על פני חוצות', שלוש מעלות לגשמי הארץ על פני הגשמים של חו"ל:

1. ארץ ישראל משקה אותה הקדוש ברוך הוא בעצמו, וכל העולם כולו על ידי שליח.

2. ארץ ישראל שותה מי גשמים, וכל העולם כולו מתמצית.

3. ארץ ישראל שותה תחילה, וכל העולם כולו לבסוף.

את המכנה המשותף לכל שלוש המעלות הללו שיש בגשמים היורדים בארץ ישראל על פני גשמי חו"ל, מבאר המהרש"א עפ"י דברי הגמרא במימרא הקודמת ש'ארץ ישראל נבראת תחילה וכל העולם כולו נברא לבסוף', על סמך הביטוי 'נבראת תחילה' שמשמעותו היא חשובה יותר משאר ארצות. דווקא בשל כך דורשת הגמ' את שלוש המעלות שבגשמי ארץ-ישראל מהפסוק (איוב שם): 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות', שם הביטוי 'ארץ' מכוון כלפי ארץ ישראל והביטוי 'חוצות' מכוון כלפי שאר הארצות. וכך מבאר המהרש"א את שלוש המעלות שהוזכרו בגמרא: (1) מעלתה של ארץ ישראל היא שיש עליה השגחה פרטית מהקב"ה, לפיכך הוא משקה אותה בעצמו, כלשונו הפסוק 'הנותן מטר על פני ארץ'. לעומתה את שאר הארצות, שאין בהן השגחה פרטית, הקב"ה משקה רק על ידי שליח, כהמשך הפסוק 'ושולח מים על פני חוצות'. (2) מפני חשיבותה של ארץ ישראל, הגשמים של ארץ ישראל נקראים בפסוק הנ"ל 'מטר', כביטוי לגשמים חשובים, לעומת גשמי חו"ל הנקראים באותו פסוק 'מים', כביטוי לחשיבות פחותה יותר. (3) כל הגשמים שיורדים בחו"ל הם בזכות הזדקקותה של ארץ ישראל לגשמים, ובזכות ירידתם בארץ ישראל הם גם יורדים בשאר הארצות. לכן אומרת הגמרא שארץ ישראל 'שותה תחילה' וכל העולם כולו לבסוף. לאור דברים אלו מובן שהקדמת בקשת הגשמים בארץ-ישראל לבקשת הגשמים בשאר הארצות נובעת גם ממעלתה הרוחנית של ארץ ישראל, כי רק בזכותה ובגללה זוכות גם שאר הארצות לירידת הגשמים.

ב. הבדלי נוסח 'ברכת השנים'

הבדלי נוסח 'ברכת השנים' בחורף בין העדות השונות נידונו בגאונים ובראשונים. 1. לפי רב עמרם גאון⁹ נוסח 'ברכת השנים' ארוך בכל השנה, אלא שבחורף אומרים 'ותן טל ומטר לברכה', ובקיץ 'ותן ברכה'.

9. סדר רב עמרם גאון, סדר תפילה ד"ה ועומדין בתפלה.

2. נוסח מחזור ויטרי,¹⁰ המיוחס לתלמידי רש"י, הוא המקור למנהג אשכנז והחסידיים. גם בנוסח זה אין הבדל בין חורף לקיץ, ותמיד הוא קצר, וכפי שגם כתב הטור (אורח חיים סימן קיז):

ובאשכנז אין משנין בה כלל אלא אומרים בימות הגשמים ותן טל ומטר לברכה
ובימות החמה ותן ברכה...

תלמידי רש"י במחזור ויטרי, הסוברים שאין שוני מהותי בכל נוסח הברכה בין החורף לקיץ מדייקים מלשון המשנה (ברכות פ"ה מ"ב): 'מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בברכת השנים' – משמע שכל ההבדל בין החורף לקיץ הוא רק בהזכרת בקשת הגשמים בחורף ולא בכל נוסח הברכה.

3. נוסח רבי דוד אבודרהם¹¹ דומה לנוסח רב עמרם גאון, אך בחורף הנוסח הוא ארוך ואילו בקיץ הוא קצר. וזו לשונו:

ובספרד נוהגין לומר ברכה זו בימות הגשמים בנוסח הזה שאמרנו... ובימות החמה מתחילין בה ברכנו ה' אלהינו בכל מעשה ידינו וברך שנתינו בטללי רצון ברכה
ונדבה...

כך נוהגים כל עדות ספרד וחלק מיוצאי תימן, אולם הנוסח ה'בלדי' של התימנים קצת שונה. הוא תמיד פותח ב'ברכנו', אך גם בנוסח זה יש אריכות לשון בחורף יותר מבקיץ. למרות כל ההבדלים בין הנוסחים השונים, לדעת כולם המשפט המעכב בברכת השנים בחורף הוא: 'ותן טל ומטר לברכה'. לפיכך מי שלא אמר משפט זה בברכת השנים, כאילו לא בירך וצריך לחזור. לעומת זאת אם אמר את המשפט 'ותן טל ומטר לברכה', נחשב לו הדבר שבירך ברכת השנים בדיעבד, כיוון שמטרת הברכה לפי כל המנהגים אחת היא, שנבקש מרבש"ע גשם בעיתו ובזמנו.¹² אמנם לכתחילה צריך כל אחד לומר את כל הברכה כפי נוסח אבותיו.

אם שכח לומר 'ותן טל ומטר', צריך לנהוג כדלהלן:

1. אם נזכר לאחר שחתם את ברכת השנים, קודם שהתחיל 'תקע בשופר' – יש הסוברים¹³ שעדיף לומר מיד 'ותן טל ומטר לברכה' לפני שיתחיל את ברכת 'תקע בשופר', שמא ישכח גם בברכת 'שמע קולנו', וכך גם מנהג חלק מקהילות ספרד. אולם דעת המשנה ברורה¹⁴ שאף במצב כזה ימשיך לברכת 'שומע תפלה', ושם יאמר 'ותן טל ומטר לברכה'.

2. אם נזכר אחר שהתחיל 'תקע בשופר גדול', ימשיך עד ברכת 'שומע תפלה', ויאמר לקראת סיום הברכה 'ותן טל ומטר לברכה' וימשיך 'כי אתה שומע תפלת כל פה...!'

10. מחזור ויטרי, סי' פט ד"ה ברוך אתה.

11. ספר אבודרהם, שמונה עשרה ד"ה ברוך עלינו.

12. עפ"י הריטב"א תענית ג ע"א.

13. שערי תשובה סי' קיז ס"ק ח בשם החיד"א בברכי יוסף ועוד אחרונים.

14. כך מכריע המשנה ברורה סי' קיז ס"ק טו.

3. אם לא נזכר אלא רק אחר שסיים ברכת 'שומע תפלה', ועדיין לא התחיל את ברכת 'רצה', יאמר 'ותן טל ומטר לברכה', וימשיך בברכת 'רצה'.
4. נזכר לאחר שהתחיל ברכת 'רצה', חוזר לברכת 'ברך עלינו' ומשם והלאה כסדר התפילה.
5. אם נזכר שלא אמר 'ותן טל ומטר לברכה' לאחר שסיים 'היו לרצון אמרי פי' השני שלפני אמירת 'עושה שלום' – חוזר לתחילת שמונה עשרה, אע"פ שלא עקר רגליו.

